

Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu w okresie II Rzeczypospolitej

LESZEK WILCZYŃSKI

Jedną z centralnych instytucji Archidiecezji Poznańskiej jest Muzeum Archidiecezjalne. Założył je, u schyłku XIX wieku, arcybiskup Florian Stablewski¹. Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu należy więc do najstarszych tego typu instytucji w Polsce.

W niniejszym artykule przedstawimy działalność Muzeum Archidiecezjalnego w okresie II Rzeczypospolitej, co wydaje się o tyle interesujące, że instytucja ta pozostawała w cieniu powstałego w 1925 r. Archiwum Archidiecezjalnego², które znajdowało się pod tym samym, wspólnym zarządem.

Początki Muzeum Archidiecezjalnego.

Już w 1890 r. abp F. Stablewski nosił się z zamiarem powołania do życia dla swoich archidiecezji muzeum. W tym też roku, na aukcji spadkowej we Frankfurcie n/Menem, zakupił obrazy i rzeźby ze zbiorów zmarłego znawcy i konesera sztuki kanonika kolońskiego Münzerbergera. W zbiorach Arcybiskupa znajdowało się wówczas także kilkadziesiąt dzieł sztuki kościelnej z Włoch (Pasterz żywo interesował się sztuką kościelną). Nosząc się z koncepcją założenia muzeum, właściwie podczas każdej podróży wyszukiwał po kościołach i zakrystiach stare, niepotrzebne obiekty, które stanowiły wartość dla historyka sztuki. O zainteresowaniu sztuką świadczy m.in. list Stanisława Smolki, wówczas Sekretarza Generalnego Akademii Umiejętności w Krakowie, który na życzenie Komisji Sztuki przesyłał pismo mecenasowi sztuki, jakim był Arcybiskup, z jednoczesną prośbą o dalsze zrozumienie dla cennych spraw i działalności na rzecz sztuki kościelnej. W odpowiedzi na list Stablewski odpisał, że dziękuje za uznanie, stwierdzając iż przesłane słowa przeczytał z największym zajęciem³.

¹ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, [dalej: DzAP], s. 235.

² F. Lenoart, *Z dziejów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [dalej: ABMK] XV, s. 70.

³ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu [dalej: AAP], sygn. AL 54, nr 143, odpowiedź abpa Stablewskiego w brudnopisie.

Pierwszym dokumentem mówiącym o powołaniu Muzeum Archidiecezjalnego jest akt z XI Kongregacji księży dziekanów z dnia 19 XI 1896 r., gdzie powołano się na koncepcję założenia Muzeum z konferencji dziekanów z 1894 r. Ustęp 15 tego aktu traktuje o trosce Arcybiskupa o pamiątki sztuki sakralnej, które zbywają w kościołach, przypominając paragraf 12 z Kongregacji Dziekanów z 1894 r., w którym podkreślano zakaz sprzedawania przez proboszczów starych nieużywanych obiektów, dalej podaje, że alumni seminarium duchownego mają od dwóch lat wykłady o sztuce sakralnej, wreszcie zapowiada stworzenie *Museum sacrae artis* (obok nowego gmachu Seminarium Duchownego), gdzie zostaną zebrane pamiątki z obydwóch wielkopolskich archidiecezji. Głównym celem Muzeum – jak określono w tekście – miało być gromadzenie zabytków i tym samym ich ratowanie i ochrona przed niszczeniem oraz kształcenie studentów i kapłanów w oparciu o zgromadzone zasoby (zbiory). Obecni na Kongregacji Dziekanów jednomyślnie przyjęli zaproponowany pomysł. Na zakończenie Kongregacji dołączono dwa dekrety. I tak, w drugim dekreście (*De conservandis artis monumentis* – O ochronie zabytków sztuki) stwierdzono, że abp Stabilewski boleje nad bezpowrotnym zniszczeniem i sprzedawaniem, za bezcen, wartościowych obiektów sztuki kościelnej, dlatego zarządza, *aby wszystkie zabytki sztuki, czy to rzeźby i obrazy czy też złotnictwo i tkaniny, które z powodu zniszczenia nie nadają się do kultu Bożego, ażeby przy zachowaniu prawa własności przez rządców kościołów do Nas zostały przysłane, albowiem one będą zabezpieczone w Muzeum Diecezjalnym, które wkrótce przez nas będzie otwarte*⁴.

Założyciel zabiegał o gromadzenie obiektów zabytkowych z terenów dwóch archidiecezji: gnieźnieńskiej i poznańskiej⁵ – od 1821 r. połączonych unią personalną w osobie jednego ordynariusza⁶. Najczęściej zbierano zabytki *nadwerżone zębem czasu*, zużyte, które właściwie straciły już wartość użytkową. W murach Muzeum miały służyć nauce, świadczyć o wierze i kulturze przodków⁷. Wielką rolę w jego organizowaniu miał Bolesław Erzepki, dyrektor Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, który nazywał siebie *prymasowskim konserwatorem*⁸? Na siedzibę Muzeum wybrano klasztor sióstr Karmelitanek (kasata zakonu w okresie Kulturkampf), zbudowany za rządów arcybiskupa Mieczysława Ledóchowskiego, przy ulicy Wieżowej na Ostrowie Tumskim.

⁴ AAP, w depozycie w Muzeum Archidiecezjalnym [dalej: dep. MA], sygn. OA 1286. Tłumaczenie tekstu dekretu Hieronim Michałak w: *Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu. Powstanie, rozwój i jego znaczenie dla kultury środowiska*, mps mgr Instytut Kulturoznawstwa, Poznań 1985, [dalej: MA], s. 24-25.

⁵ S. Tomaszkiiewicz, *Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” [dalej: PST], t. III, 1981, s. 445.

⁶ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, [dalej: DzAP], s. 115.

⁷ S. Tomaszkiiewicz, *Muzeum ...*, s. 445.

⁸ DzAP, s. 235.

Niestety, nie istnieje dekret erekcyjny Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu. Oficjalne otwarcie Muzeum nastąpiło w dniu 3 II 1898 r. Wyraźnie wynika to z uroczystego pisma arcybiskupa Stablewskiego, bez tytułu, nazwanego orędziem skierowanym do duchowieństwa, sygnowanego powyższą datą⁹. Dokument ten, posiadający także redakcję w języku niemieckim, może być uważany za dokument potwierdzający erekcję Muzeum. Co do daty powstania Muzeum Archidiecezjalnego zdania są podzielone. Często, w różnych artykułach i informatorach, podaje się inne daty: np. *Redaktion der Minerwa, Verlag de Gruyter* z Berlina, w szczotce (notatce) do korekty do ks. Nowackiego – dyrektora Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego – proponuje datę 1891, z którą zgodził się ks. dyrektor¹⁰; *The Word of Learning*, wyd. w Londynie, w 1949 r. i 1951 r., w formularzach sprawozdawczo-statystycznych dla muzeów (za rok 1949 i 1950), przysłanych od ks. Nowackiego umieszczono 1895 r.; w kolejnym sprawozdaniu ks. dyr. Nowacki podał datę 1896. Natomiast ostatnio, najczęściej pojawia się data – 1893 r. Przedstawione nieścisłości wynikły – jak słusznie zauważył pracownik tegoż Muzeum ks. Hieronim Michalak – z błędu drukarskiego, jaki znalazł się w monumentalnej pracy ks. Nowackiego *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, w tomie II *Archidiecezja Poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*¹¹. Ks. Michalak spekuluje też, że może również ks. Nowacki chciał podkreślić wcześniejszą intencję arcybiskupa Stablewskiego, który już wcześniej zaczął gromadzić swe zbiory sztuki kościelnej. Zadziwia fakt, że ks. Nowacki, wieloletni dyrektor Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego, w różnych sprawozdaniach nigdy nie podawał daty 1893, ale – na zmianę – raz 1895 r., potem 1896 r., a nawet 1891 r. (jeden raz)¹². Należy też zwrócić uwagę, że w najstarszym sprawozdaniu dla Głównego Urzędu Statystycznego za rok 1932, ks. Edmund Majkowski, ówczesny dyrektor Archiwum i Muzeum, jako datę założenia Muzeum podał wyraźnie rok 1898¹³.

Muzeum Archidiecezjalne pozostawało własnością Stolicy Arcybiskupiej – jak wykazano w sprawozdaniach. Znalazły się w nim odpowiednio zabezpieczone przedmioty wszystkich działów sztuki kościelnej: obrazy, rzeźby, posągi, przedmioty złote, srebrne, cynowe, miedziane i z innych metali, szkła, kości, emalie, tkaniny, hafty, stolarka kościelna, wyroby ślusarskie i kowalskie. Do statutowych zadań powstałej instytucji muzealnej należała także dbałość o przechowywane kolekcje i zbiory biblioteczne obydwóch archidiecezji. Dla zabytków archiwalnych utworzono osobny dział, z którego, w 1925 r., powstało – już jako nowa instytucja – Archiwum Archidiecezjalne.

⁹ Pismo Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego do Duchowieństwa obu Archidiecezji z dnia 3 lutego 1898 r.

¹⁰ AAP, sygn. OA 1286.

¹¹ W wyniku prawdopodobnej pomyłki drukarskiej w powyższym dziele, przyjmując rok 1893 jako rok powstania Muzeum, jego 90-lecie obchodzono w 1983 r.

¹² MA, s. 28-29.

¹³ AAP, sygn. OA 1286, *Kwestionariusz dla Muzeów i zbiorów muzealnych za rok 1932*.

Gmach, w którym umieszczono zbiory Muzeum, został wybudowany w 1867 r. (tutaj sprowadzono z Belgii karmelitanek boso). W czasie Kulturkampfu, w 1872 r. – jak wspomnieliśmy – klasztor zamknięto¹⁴. Wtedy właśnie dom karmelitanek przeznaczony został na potrzeby Seminarium Duchownego. Po wybudowaniu nowego gmachu Seminarium, dawny klasztor pozostał bezużyteczny. Wykorzystano go więc na cele muzealne. Z wielu relacji wynikało, że miernie spełniał swoją nową funkcję, gdyż – jak się okazuje – pozostawał nieogrzewany i wilgotny¹⁵. Budynek *Karmelu* służył Muzeum jako miejsce ekspozycyjne (do 1924 r.). Następnie mieścił się tam magazyn¹⁶.

Na początku działalności zbiory Muzeum obejmowały: 42 rzeźby, 8 obrazów (z kolekcji kan. Münzenbergera) oraz 40 obrazów z Rzymu (zakup abpa Stabilewskiego). Pełnomocnikiem arcybiskupa na Muzeum został dr B. Erzepki. Za zwiedzanie kościołów i poszukiwanie zabytków dla muzeum otrzymywał on honorarium¹⁷. Dr Erzepki pozostawał organizatorem Muzeum w terenie, na miejscu kustoszem zbiorów był zaś ks. Józef Kosicki¹⁸. Do niego, jako do zarządcy Muzeum, zwracano się w korespondencjach z Konsystorzem i rządcami kościołów. Kuratorem Muzeum, z ramienia arcypasterza, był ks. dr Edward Likowski, długoletni wikariusz generalny, a następnie administrator archidiecezji i późniejszy arcybiskup (jednocześnie był prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, żywo interesującym się działalnością Muzeum).

Właściwym, pierwszym z nominacji dyrektorem Muzeum został ks. Józef Zelewski¹⁹. W pierwszym okresie istnienia Muzeum szczególny nacisk położono na gromadzenie i odpowiednie przechowywanie zbiorów muzealnych. Mimo tego kustosz, ks. J. Kosicki, nie pozostawił po sobie dokładnego inwentarza zgromadzonych obiektów. Dlatego bp Likowski domagał się by zawsze, po otrzymaniu nadesłanych przedmiotów wartości artystycznej bądź historycznej do przechowania w Muzeum, wystawiano stosowne pokwitowanie z odebranego depozytu²⁰. Po licznych ponagleniach Konsystorza Generalnego (a także Konserwatora Prowincji Poznańskiej) ks. Zalewski przygotował spis obiektów znajdujących się w Muzeum. Według niego Muzeum posiadało 325 obiektów. W 1914 r. ks. Zalewski został proboszczem w Przemyście. Wydarzenia wojenne zdecydowały, że dbając o zasoby, postanowił zabrać ze sobą klucze do Muzeum i znajdujących się w nim

¹⁴ DzAP, s. 778.

¹⁵ MA, s. 30.

¹⁶ Budynek ten został rozebrany w latach 1940-1941 przez Niemców z powodu tworzenia nasypu dla projektowanej trasy samochodowej.

¹⁷ AAP, sygn. OA 1286. Na początku działalności Erzepki otrzymał od arcybiskupa 300 mk wynagrodzenia, za zwiedzanie każdego kościoła 6 mk.

¹⁸ MA, s. 32.

¹⁹ *Kościelny Dziennik Urzędowy dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej*, nr 2; AAP, sygn. OA 1286.

²⁰ AAP, sygn. OA 1286, pismo z dn. 26 XII 1904 r.

szaf. Przetrzymywał je do 7 I 1917 r. Tak więc, ze zrozumiałych względów, był to okres zastoju w pracy Muzeum.

W 1916 r. nowym zarządcą Muzeum został mianowany ks. dr Szczęśny Dettloff. W trudnym okresie I wojny światowej kierował on instytucją przez trzy lata. Od maja do grudnia 1917 r. ks. Dettloff odwiedził przynajmniej 24 kościoły²¹. W ten sposób pozyskał wiele nowych obiektów dla Muzeum, które wyszczególnił w sprawozdaniu dla abpa Dalbora²².

23 lutego 1918 r. ks. Dettloff podał abpowi Dalborowi projekt *Ustawy Towarzystwa Przyjaciół Sztuki Kościelnej* na Archidiecezję – Gnieźnieńską i Poznańską²³. W następnym roku, 28 listopada, zajęty organizacją Uniwersytetu Poznańskiego, zrezygnował z funkcji zarządzania Muzeum Archidiecezjalnym²⁴.

Nowym zarządcą Muzeum – od 1 sierpnia 1919 r. – został ks. Edmund Majkowski – archiwariusz diecezjalny. Jego zasadniczym polem działania było zorganizowanie archiwum diecezjalnego. Dopiero po osobistej interwencji abpa Dalbora odebrał klucze do Muzeum, które otrzymał od ks. Dettlffa²⁵. Natomiast od ks. Zalewskiego, byłego dyrektora, otrzymał wiadomość o zamkniętych w szafie głównej dwóch katalogach i aktach²⁶. Na początku lipca 1919 r. ks. Dettloff poinformował nowego dyrektora, że pragnie pomóc w sporządzeniu nowego katalogu (prosił o skontaktowanie się z nim na Uniwersytecie Poznańskim)²⁷.

Już u samego początku zarządu Muzeum ks. Majkowski usilnie zabiegał u władz państwowych o subwencje na konserwacje zabytków, zyskując życzliwość m.in. dra Pajzderskiego, Konserwatora Okręgu Poznańskiego. Dzięki temu p. Rutkowski (restaurator obrazów) odnowił, na koszt Urzędu Konserwatorskiego, trzy wybrane przez siebie obrazy z Muzeum Archidiecezjalnego²⁸. Warto zaznaczyć, że instytucja była niestety słabo zabezpieczona przed ewentualnymi kra-

²¹ Wizytował kościoły w: Bninie, Kórniku, Gnieźnie: – Katedra, – św. Trójcy, Kłecku, Dolsku, Poznaniu: – św. Jana, – św. Wojciecha, – św. Rocha, – Bożego Ciała, Komornikach, Stęszewie, Owińskach, Chojnicach, Lechlinie, Strzelnie, Łodzi, Jarocinie, Żabnie, Ruchocicach, Grodzisku, Środzie Wlkp., Mądrzem, Koszutach.

²² AAP, sygn. OA 1286, ldz. 479/18) – 26 I 1918 r.

²³ Projekt zawierał:

- I. Cel i siedziba Towarzystwa (§ 1-40),
- II. Ustrój wewnętrzny Towarzystwa (5-9),
- III. Obowiązki i prawa członków (10-11),
- IV. Majątek Towarzystwa (12),
- V. Zmiana ustaw (13),
- VI. Rozwiązanie Towarzystwa (14).

²⁴ MA, s. 28.

²⁵ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, pokwitowanie ks. E. Majkowskiego o odbiorze kluczy do muzeum od prof. Dettlffa z dn. 28 XI 1919 r., bez spisu muzealiów; MA, s. 40.

²⁶ AAP, dep. MA, sygn. AW 1 nr 3, z dn. 26 IV 1920 r., MA, s. 40.

²⁷ AAP, dep. MA, sygn. AW 1 nr 4, z dn. 31 V 1920 r.

²⁸ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, z dn. 29 II 1920 r., ldz. 766/20

dziezami. W liście do Arcybiskupa ks. Dyrektor skarżył się na żołnierzy, stacjonujących jeszcze w gmachu Seminarium i budynku dawnego klasztoru Karmelitanek, że pozostawiają otwarte drzwi²⁹. Był to jeden z powodów *profanacji* budynku, jako że pomieszczenia ekspozycyjne stały się placem zabaw dla dzieci i nastolatków³⁰.

Nie ma dokumentów opisujących w jaki sposób rozwiązano sprawę przebywania w budynku Muzeum żołnierzy. Jednak pomimo zaistniałych trudności Muzeum rozwijało się (podobnie zresztą jak personel kierowniczy – w 1921 r. ks. dyr. Majkowski odbył 10-dniowy kurs zorganizowany dla Kustoszy Muzealnych w Warszawie)³¹.

Ks. Majkowski otrzymał cenny depozyt m.in. od hrabiny Marii Ludwiki Żółtowskiej z Czacza, tzn. zbiór tkanin, paramentów oraz wiatraczków³². Zwrócił się także do konserwatora Pajzderskiego o pomoc finansową 90 mil. Mkp. na adaptację budynku dawnej Akademii Lubrańskiego na potrzeby Archiwum Archidiecezjalnego³³. Równocześnie od księży dziekanów i duchowieństwa prowadzono składki pieniężne na ten cel w Kurii³⁴.

Już w 1922 r. Minister Robót Publicznych zwrócił się do abpa Dalbora o oddanie w depozyt zgromadzonych zbiorów Muzeum Diecezjalnego pod zarząd państwowy. Zbiory przejąć miało powstające na Zamku Poznańskim Muzeum Sztuki Kościelnej. Arcybiskup Dalbor wyraził zgodę w maju 1922 r. Zarząd Gmachów Reprezentacyjnych Rzeczypospolitej Polskiej, z aprobatą Prezydenta RP, upoważnił więc Dyрекcję Zbiorów Państwowych do przyjęcia zbiorów Muzeum Diecezjalnego Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej. Departament Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydelegował konserwatora Nikodema Pajzderskiego do wykonania tej misji, natomiast Zarząd Gmachów Reprezentacyjnych Ministerstwa Robót Publicznych reprezentowany był przez dra Mieczysława Tretera. Władza kościelna ze swej strony do przekazania zasobów muzealnych wyznaczyła ks. Majkowskiego³⁵.

W dniu 1 czerwca zinwentaryzowano i złożono na Zamku Poznańskim 69 depozytów. Obiekty zostały rozłożone lub powieszone w salkach nie zajętych przez żadną instytucję. Chodziło o to, by pokazać Prezydentowi Rzeczypospolitej Stanisławowi Wojciechowskiemu, który przybył następnego dnia do Poznania, jak cenne zabytki posiada Muzeum Diecezjalne, a jednocześnie uzyskać dzięki temu zgodę na objęcie kolejnych salek dla Muzeum i tym samym ubiec Uniwersytet

²⁹ AAP, dep. MA, sygn. AW 1 nr 5, z dn. 19 IX 1920 r.

³⁰ MA, s. 42.

³¹ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, Kuratorium do Abpa Dalbora, 11 VI 1921 r.; sygn. AW nr 7.

³² MA, s. 42.

³³ AAP, dep. MA, sygn. AW 1 nr 26, z dn. 29 IX 1923 r.

³⁴ MA, s. 43.

³⁵ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, Sprawozdanie z prac nad inwentaryzacją zabytków Muzeum i przeniesienie tychże do Zamku pozna, dokonanych w czerwcu i lipcu 1923 r.; N. P a j z d e r s k i, *Muzeum Sztuki Kościelnej*, „Kurier Poznański” z 23 X 1924 r.

Poznański, starający się również o te pomieszczenia. Po zwiedzeniu wystawki Prezydent zwrócił się do dra Tretera, by ten przeznaczył na cele muzealne kolejne sale Zamku Poznańskiego³⁶.

Przez cały czerwiec dokonywano inwentaryzacji eksponatów. Spisano i opisano prawie wszystkie zabytki. Opatrzono je także nowymi numerami inwentarzowymi. Szczegółowy spis złożono w Konsystorz Arcybiskupim. W dniu 29 VI 1923 r., na jego podstawie sporządzono tymczasowy spis *Przedmiotów przeniesionych z Muzeum Diecezjalnego na Zamek w Poznaniu*. Kopie aktu zdawczo-odbiorczego przesłano na ręce Arcybiskupa oraz Ministra i jego delegata. Według spisu na Zamek Poznański oddano 598 obiektów. W rzeczywistości liczba przedmiotów była większa, ponieważ pod tymi samymi numerami mieściło się nawet po kilka przedmiotów tej samej kategorii³⁷. Przewiezienia zbiorów podjęła się – w lipcu – firma *Hartwig i Spółka*. Ks. Majkowski obecny był przy pakowaniu, załadunku, rozładowywaniu i rozpakowywaniu obiektów muzealnych. Po transporcie do Zamku przedmioty złożono od razu w przeznaczonych salkach. W Muzeum Diecezjalnym, przy ul. Wieżowej, pozostały przedmioty wymagające gruntownego oczyszczenia (płyty grobowe) oraz kilka zabytków nie kwalifikujących się do powstającego Muzeum Sztuki Kościelnej.

Z ramienia Prymasa kustoszem nowej placówki został dr Pajzderski. Oficjalne otwarcie Muzeum Sztuki Kościelnej na Zamku Poznańskim nastąpiło dopiero 7 X 1925 r., tzn. po podpisaniu umowy między Arcybiskupem Gnieźnieńskim i Poznańskim a Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dotyczącej depozytu zbiorów Muzeum Diecezjalnego. Umowa zawierała następujące punkty:

§ 1. Władza duchowna przekazuje Państwu w formie depozytu zbiory swoje celem utworzenia w Zamku Poznańskim Muzeum sztuki kościelnej dostępnego dla badaczy i szerszej publiczności stosownie do ogólnych norm przyjętych w muzeach publicznych.

§ 2. Państwo obejmuje w depozyt i swój zarząd powyższe zbiory na lat 30, licząc od 1 lipca 1923 r. Termin przedłuża się automatycznie, o ile nie nastąpi z jednej lub drugiej strony wypowiedzenie.

§ 3. Wypowiedzenie może nastąpić tylko w trzy lata przed upływem terminu określonego w umowie.

§ 4. Władza duchowna zastrzega sobie:

a) prawo własności wszystkich zabytków obecnie przez siebie w depozyt oddanych, jako też wszystkich później przez siebie jako depozyt przekazanych.

b) Prawo kontroli nad sposobem przechowywania i stanem konserwacji wszystkich oddanych w depozyt zabytków. Odpowiednio upoważniony

³⁶ Tamże.

³⁷ MA, s. 45.

przez władzę duchowną delegat ma każdego czasu prawo dostępu do wszystkich inwentarzy i katalogów oraz prawo przeprowadzania skontrum zbiorów.

c) Integralność zbiorów przekazanych przez władzę duchowną z tem, że mają one być odpowiednio przechowywane w Zamku Poznańskim, skąd bez specjalnego pozwolenia władzy duchownej i aprobaty zarządu muzeum nie mogą być przenoszone ani przewożone.

§ 5. Zarząd Muzeum sztuki kościelnej sprawuje państwo przez swojego fachowego kierownika, odpowiedzialnego za sposób urzędzenia muzeum, bezpieczeństwo i stan konserwacji zbiorów, mianowanego przez Ministerstwo WR. i O.P. w porozumieniu z władzą duchowną.

§ 6. Władza duchowna zobowiązuje się przekazywać do Muzeum sztuki kościelnej rzeczy nie nadające się do użytku publicznego.

§ 7. Władza duchowna otrzyma kopie ogólnego inwentarza i ogólnego katalogu w odpisie³⁸.

Zbiory Muzeum Diecezjalnego przekazane Muzeum Sztuki Kościelnej na Zamku Poznańskim zgromadziły przeszło 1000 obiektów. Nie wszystkie były eksponowane. Ekspozycje rozmieszczono w salach tematycznych: średniowiecznej, renesansowej i barokowej.

Najbardziej okazała i wartościowa z artystycznego punktu widzenia była kolekcja rzeźb i obrazów. Stanowiły ją głównie zbiory kanonika Münzenbergera. W tej części wystawy na pewno wyróżniały się gotyckie Madonny. Dalej, w dziale rzeźb drewnianych, polską sztukę gotycką reprezentowało 10 postaci świętych oraz Madonna z kościoła w Bninie, z Grabowa (XIV w.) i grupa pasyjna z Obry. Interesująco eksponowały się także rzeźby późnogotyckie z XVI w., np. figura św. Krzysztofa z Graboszewa, posąжки Chrystusa Zmartwychwstałego z Siedlca i Gostynia Starego. Z rzeźb renesansowych udostępniono przede wszystkim obiekty z ołtarzy, takie jak np. postacie z Oborzysk, Winnej Góry. Licznie reprezentowane były rzeźby barokowe, m.in. posągi Mojżesza, Eliasza, św. Pawła z poznańskiego kościoła Przemienienia Pańskiego i inne. Wszystkie rzeźby eksponowane były na odpowiednio zaaranżowanych postumentach.

Obrazy zawieszono w salach i korytarzach. Do najciekawszych należało m.in. późnogotyckie dzieło z Przyczyny Górnej k/ Leszna (z pocz. XVI w.). Z tego samego okresu pochodził obraz (malowany na drewnie al tempera) z przedstawieniem Ukrzyżowania, ze Świerczyny, a także Ukrzyżowanie z kościoła franciszkanów w Gnieźnie. Z obrazów olejnych ciekawy był portret Kopernika w popiersiu (z 1503 r.), pochodzący z któregoś z kościołów gnieźnieńskich. Liczne były dzieła z XVII i XVIII w., ale już o znacznie mniejszej randze artystycznej. Ekspozycjonowany był szereg portretów trumiennych malowanych na blasze. Prócz tego

³⁸ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, Umowa odnosząca się do zbiorów Muzeum Diecezjalnego, umieszczonych na Zamku Poznańskim, powierzonych Dyrekcji Zbiorów Państwowych jako depozyt.

w skład zbiorów malarstwa wchodziła kolekcja ok. 40 płócien szkoły włoskiej i hiszpańskiej, jakie nabył abp Stablewski.

Chlubą Muzeum była bezcenna kolekcja tkanin i paramentów przekazanych przez hr. Żółtowską – do których pretensje rościło sobie Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wraz z Muzeum Wielkopolskim³⁹. Muzeum posiadało ok. 40 kompletnych ornatów i kap. Szczególnie cenne były trzy późnogotyckie ornaty z kolumnami pokrytymi haftem figuralnym, z bokami wykonanymi z wzorzystego aksamitu, jak i dwa ornaty renesansowe⁴⁰. Z XVII w. pochodziły wyszywane aksamitne ornaty. Najliczniejsze były natomiast tkaniny z XVIII stulecia. Oprócz ornatów i kap w zbiorach Muzeum znajdowały się welony, obszycia na antepedia, baldachimy, umbracula, pasy kontuszowe itp.

Na ścianach wisiało także 5 gobelinów flamandzkich (z ok. 1700 r.), oddanych w depozyt przez Filipinów z Gostynia razem z dwoma wschodnimi modlitewnikami z XVII-XVIII w.

Naczynia liturgiczne umieszczono w oszklonych szafach (z których trzy dostarczył Zarząd Zamku) względnie rozłożono je na stołach i zabezpieczono szklanymi taflami⁴¹. Za szybami umieszczono także inne paramenty, takie jak; misy, wieczne lampy, kadzielnice, kubki, naczynia do Olejów św. W skład zbiorów wchodziły także medale, żetony i odznaki religijne (np. szczerozłote orderzy Kapituły Poznańskiej)⁴².

Przeprowadzono restaurację żelaznego XVII-wiecznego sarkofagu Czarnkowskich. Konserwacji wymagały i inne obiekty, m.in. późnogotycki XVI-wieczny ołtarz z Przyczyny Górnej, feretron św. Marka (z XVII w.), figury oraz obrazy. Zarząd państwowy szczędził jednak środki na konserwacje, uzależniając wydatki od wpływów ze sprzedaży biletów wstępu⁴³.

Muzeum wypożyczało także – jako depozyt – niektóre swoje obiekty, szczególnie obrazy. W 1925 r., w Seminarium Nauczycielskim, zdeponowano na dwa lata obraz św. Anieli⁴⁴. W 1927 r. Arcybiskup Prymas potwierdził, że niniejsze obrazy, znajdujące się w pałacu arcybiskupim na Ostrowie Tumskim są własnością Muzeum Diecezjalnego w Poznaniu (wśród nich były takie dzieła, jak Pieta w złożonej ramie, obraz św. Karola Boromeusza, Jezusa na krzyżu na złożonym tle, Adoracji Dzieciątka i św. Józefa – malowany na blasze z XVIII w. w rokokowej ramie)⁴⁵. Od 1890 r. w Domu Starców, na Śródce, znajdował się jeszcze

³⁹ MA, s. 42, przypis 83.

⁴⁰ MA, s. 51.

⁴¹ AAP, dep. MA, sygn. OA 1286, Sprawozdanie z prac nad inwentarzem Muzeum Sztuki Kościelnej na Zamku Poznańskim w czasie od 1 września do 1 grudnia 1923 r.

⁴² MA, s. 49-53.

⁴³ CZ.K., *Przechadzki po Poznaniu*, „Kurier Poznański” z 5 III 1927 r.; MA, s. 54.

⁴⁴ AAP, dep. MA, sygn. III 10, Prymas do X. Archiwariusza Majkowskiego, dn. 11 marca 1925 r.

⁴⁵ AAP, dep. MA, sygn. III 10, Prymas jw. 21 I 1927 r.

w depozycie obraz Serca Jezusowego. Płótno było bardzo zniszczone i pozostało bez ram. Staraniem ks. Majkowskiego zostało w końcu odnowione i oprawione przez p. Kołomockiego z Poznania (koszt usługi 132 zł). Na specjalne zarządzenie ks. infulata Czesława Meysnera, wikariusza generalnego, wydatek ten pokryła Kasa Arcybiskupia⁴⁶.

W 1927 r. Muzeum Diecezjalne przekazało w depozyt do zbiorów państwowych na Zamku Wawelskim wielki obraz przedstawiający bitwę pod Lepanto, pochodzący z kościoła poddominikańskiego w Poznaniu. Kard. Hlond przekazał dzieło na ściśle określonych warunkach, a mianowicie zastrzegł, by obraz został odnowiony z funduszków państwowych, pozostał własnością Archidiecezji Poznańskiej i mógł być po latach z powrotem odebrany. Natomiast w ekspozycji na salach Zamku Wawelskiego, w stosownym miejscu, miała pojawić się informacja, skąd dzieło pochodzi i kto jest jego właścicielem. Obraz miał być wydany zbiorom państwowym dopiero po złożeniu stosownego oświadczenia o przyjęciu powyższych warunków⁴⁷.

Również Muzeum otrzymywało w depozyt zabytkowe obiekty. W 1928 r. Kapituła Metropolitalna przekazała do Archiwum Archidiecezjalnego cztery obrazy. Były to portrety następujących hierarchów:

- 1) biskupa poznańskiego Antoniego Okęckiego,
- 2) arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego,
- 3) arcybiskupa Tymoteusza Gorzeńskiego,
- 4) arcybiskupa Teofila Wolickiego.

Po trzech latach, w 1931 r., Kapituła Metropolitalna jednak odebrała swoje obrazy z Archiwum (w 1928 r. portret Okęckiego został w Archiwum/Muzeum gruntownie odrestaurowany przez p. Kołomockiego za 74 zł, a koszty renowacji poniosło Muzeum)⁴⁸.

Autor *Przechadzek po Poznaniu*, podpisujący się tylko inicjałami CZ. K. stwierdził: (...) *Muzeum, które w stanie obecnym wywiera wrażenie trochę smutne, czegoś, co przypomina sierotę pod władzą macochy, a nie miłującej matki*⁴⁹. Niestety taki stan trwał do końca 1928 r., czyli do jego likwidacji. W artykule o Muzeum Archidiecezjalnym i Wystawie Wielkopolskiej Plastyki Gotyckiej w Poznaniu ks. Dettloff napisał: *Nie zdołano również wzbudzić żywszego zainteresowania muzeum, oddanego w depozyt państwu polskiemu w zamku poznańskim, którego zimne pseudoromańskie sale 2 piętra nie stwarzały*

⁴⁶ AAP, dep. MA, sygn. III 10, Kwit depozytowy, 15 marca 1928 r.

⁴⁷ AAP, dep. MA, sygn. III 10, Abp Hlond do Ks. dyr. Majkowskiego i dr Pajzdreskiego, 28 marca 1927 r.

⁴⁸ AAP, dep. MA, sygn. III 10, Poświadczenie Bp. Dymka w sprawie zdeponowanych przez Kapitułę Metropolitalną w Archiwum obrazów.

⁴⁹ CZ. K., *Przechadzki*

dobrego nastroju. Po 4 latach wegetowania tam wrócili do swego dawnego magazynu⁵⁰.

Muzeum Sztuki Kościelnej na Zamku Poznańskim zakończyło swoje funkcjonowanie w dniu 31 XII 1928 r. Bezpośrednim powodem likwidacji instytucji była przygotowywana Powszechna Wystawa Krajowa (1929 r.), na potrzeby której trzeba było oddać pomieszczenia muzealne.

Wobec takiego stanu rzeczy bp Karol Radoński zlecił ks. Majkowskiemu przewiezienie zbiorów do pomieszczeń dawnego Karmelu lub do Archiwum Archidiecezjalnego⁵¹.

W gmachu Archiwum, jeszcze w 1923 r., ks. Majkowski – uzyskawszy pozwolenie bpa Łukomskiego – zorganizował gabinet numizmatyczny, w którym zgromadzono bogatą kolekcję monet i medali⁵². Sporą część numizmatów i innych obiektów przekazał kard. Dalbor. Wśród nich znalazły się m.in. medale pamiątkowe z Conclave, z odnowienia biskupstwa Miśnieńskiego, Konstytucji z 17 marca 1921 r., laska z jubileuszu złotego kapłaństwa abpa Likowskiego, pierwszego roku panowania papieża Piusa XI (29 X 1922 r.), 5 medali pamiątkowych Kodeńskich (z 2 listopada 1927 r.), 8 medali ze zbiorów Sodalicii św. Piotra Klawera w Poznaniu. Ponadto Prymas przekazał 28 monet i medali uzyskanych od ks. Maksymiliana Klugego, z Kiszewa⁵³. Prócz powyższych monet i medali ks. Majkowski postarał się dołączyć do kolekcji pamiątkowe medale z Rzymu⁵⁴, medal kard. Ledóchowskiego, medale I Krajowego Kongresu Eucharystycznego (uzyskane od Ligi Katolickiej)⁵⁵. Ks. Majkowski zamówił także u Antoniego Tyrały 10 sztuk cennych plaketek abpa Dunina – wykonanych wg projektu Kralewskiego. Owe plakietki sprzedawane były na subskrypcję. Natomiast w warszawskiej Mennicy Państwowej zamówiono pamiątkową plakietkę *fakt założenia i otwarcie w Poznaniu Muzeum Archidiecezjalnego, który należy do najdonioślejszych wydarzeń w życiu kulturalnym Wielkopolski w roku ubiegłym*⁵⁶. W 1927 r. zamówiono także plakietkę, którą zaprojektował prof. Jan Wysocki przedstawiającą postać *Historji* na tle gmachu dawnej Akademii Lubrańskiego. Na spodzie umieszczono stosowny łaciński napis: *Academia Lubransciana, nobiliter restaurata, scientiis restituta pristinis 1925*⁵⁷. W następnym roku do zbiorów kolekcji

⁵⁰ Sz. D e t t l o f f, *Muzeum Archidiecezjalne i Wystawa Wielkopolskiej Plastyki Gotyckiej w Poznaniu*, „Biuletyn Historii Sztuki” [dalej: BHS] 1937, V, nr 1, s. 96-98.

⁵¹ AAP, dep. MA, sygn. AW 1, nr 89, Pismo w sprawie przeniesienia Muzeum z 31 XII 1928 r.

⁵² AAP, dep. MA, sygn. AW 1, nr 38.

⁵³ AAP, dep. MA, sygn. AW VI 5, MA, s. 57.

⁵⁴ AAP, dep. MA, sygn. AW VI, nr 5.

⁵⁵ MA, s. 57.

⁵⁶ AAP, dep. MA, sygn. AW VI, nr 5; MA, s. 58.

⁵⁷ *Pamiątkowa plakietka Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, w: „Kurier Poznański” r. 23; 1928, nr 14, s. 5; F. L e n o r t, *Z dziejów archiwum ...*, s. 68; MA, s. 58.

numizmatycznej wpłynęło 314 monet (14 medali i żetonów, 19 monet wojennych, 11 niklowanych, 230 miedzianych, 40 srebrnych)⁵⁸.

W 1930 r., w firmie Kasprzykiewicz i Szmahfer dla Muzeum zamówione zostały kolekcje medalików. Łącznie dostarczono 218 sztuk medalików, krzyżyków, medalików prawosławnych i narodowych⁵⁹.

Wyraźnie widać, że w czasie kiedy większa część zbiorów Muzeum Diecezjalnego była zdeponowana w Muzeum Sztuki Kościelnej na Zamku Poznańskim, wcale nie przerywano pracy w tej instytucji kościelnej. Nieprzerwanie gromadzono, zabezpieczano i przechowywano kolejne zabytkowe obiekty sztuki sakralnej. W czasie Międzynarodowego Akademickiego Kongresu Misyjnego (1927 r.), ks. Majkowski zorganizował także *Wystawę pamiątek po Kard. Ledóchowskim*, która cieszyła się dużym zainteresowaniem⁶⁰.

Przenoszenie zbiorów zdeponowanych na Zamku Poznańskim do budynków kościelnych rozpoczęto na początku 1929 r.

Dla zabytkowych obiektów zorganizowano nowe pomieszczenia wystawowe w budynku dawnej Akademii Lubrańskiego, w której – od 1925 r. – swoją siedzibę uzyskało powstałe Archiwum Archidiecezjalne.

Muzeum Archidiecezjalne pozostawało nadal pod jednym zarządem z Archiwum Archidiecezjalnym, którego dyrektorem pozostawał ks. Majkowski. Używana nazwa obydwóch instytucji brzmiała *Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu* (często w korespondencji dotyczącej np. deponowania obrazów zwracano się do dyr. Archiwum Archidiecezjalnego). Istotnym wydaje się fakt, że za właściciela zasobów uznawano nie Muzeum, ale Archiwum. Podobne spostrzeżenie odnosi się także do korespondencji wychodzącej – a dotyczącej obiektów muzealnych – często w nagłówkach podawano tylko Archiwum Archidiecezjalne. Widać więc wyraźnie, że Muzeum nie było traktowane jak równorzędna instytucja z Archiwum, lecz stało się jakby jego agendą.

W nowej siedzibie Muzeum otrzymało pomieszczenia na parterze – o powierzchni 201,08 m². Zgromadzono w nich około 1500 obiektów muzealnych⁶¹. Ekspozyty zostały podzielone na działy: malarstwo, rzeźba, paramenty, złotnictwo. Obiekty muzealne pozostawały nadal nie skatalogowane. Istniał jedynie inwentarz. Muzeum tymczasowo było przeznaczone wyłącznie dla osób pracujących naukowo, co w konsekwencji zdecydowało o niewielkiej frekwencji. Świadczą o tym dane liczbowe. I tak, w 1932 r. ze zbiorów skorzystały 82 osoby⁶². Zapobiegliwy ks. Majkowski przewidywał otwarcie Muzeum dla szerszej publiczności w 1933 r.⁶³.

⁵⁸ AAP, dep. MA, sygn. AW VI, nr 5.

⁵⁹ AAP, dep. MA, sygn. AW VI, nr 5.

⁶⁰ AAP, dep. MA, sygn. AW VI, nr 81.

⁶¹ AAP, dep. MA, sygn. Gen I, Kwestionariusz za rok sprawozdawczy 1931 i 1932.

⁶² AAP, dep. MA, sygn. Gen I, Kwestionariusz za rok sprawozdawczy 1932.

⁶³ Odpowiedź ks. Majkowskiego na pismo Ministerstwa Robót Publicznych, które zamierzało wydać dodatek turystyczny objaśniające zbiory ok. 60 polskich muzeów.

Trudno ustalić, kto faktycznie kierował Muzeum w latach 1931-1933. W dniu 19 marca 1931 r. Kuria Arcybiskupia odebrała od ks. Majkowskiego klucze muzealne. Natomiast ks. Majkowski nadal podpisywał korespondencję urzędową dotyczącą Muzeum. Kiedy wyjechał on na urlop naukowy do Belgii i Holandii (1933 r.) zbiorami administrował ks. dr Stefan Hain⁶⁴.

15 września 1933 r. nowym dyrektorem zarówno Archiwum jak i Muzeum Archidiecezjalnego został mianowany ks. dr Józef Nowacki⁶⁵. Na tym stanowisku pozostał do końca swego życia (1964 r.)

W pierwszych trzech latach urzędowania ks. Nowackiego – wbrew planom ks. Majkowskiego – Muzeum otwierało swoje podwoje tylko dla naukowców.

W 1933 r. rozpoczęto organizację nowego działu ekspozycyjnego Muzeum, *Wystawę Misyjną*, będącą prezentacją eksponatów zebranych na terenach misyjnych. Na prośbę ks. prał. Bajerowicza, dyrektora Krajowego Papieskiego Działu Rozkrzewiania Wiary, Gerard Piotrowski wysłał – 19 marca 1933 r. – z Toyokaru, w Japonii, 3 drewniane dziesięciokilowe paczki, które miały zawierać *Ohhina matsuri* (tzw. Święto Lalek)⁶⁶. O nabytki dla działu misyjnego zatroszczył się także przebywający za granicą ks. Majkowski. Podczas pobytu w Belgii informował, że zebrał kilkanaście mongolskich przedmiotów⁶⁷. Na początku 1935 r. z misji Księży Łazarzystów w Chinach przesłano paczkę (z Triestu) z 23 przedmiotami⁶⁸. Jednak z powodu braku przestrzeni wystawowych ostatecznie zrezygnowano z tworzenia tej ekspozycji⁶⁹. Anegdotycznie brzmi informacja o przesyłce z Chin, która w 1938 r. nadeszła do Muzeum na ręce ks. Nowackiego. Dyrektor odpisał, że paczka została mylnie zaadresowana, jako że rok wcześniej zlikwidowano wystawę misyjną i eksponaty trafiły do właściciela, czyli do Dyrekcji Krajowego Papieskiego Działu Rozkrzewiania Wiary⁷⁰.

Jeszcze na początku 1934 r. o oddanie w depozyt zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego zwróciło się Muzeum Wielkopolskie⁷¹. Kard. Hlond nie przychylił się do prośby tej instytucji⁷². Głównym powodem odmowy było usunięcie – w 1929 r. – zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego zdeponowanych w Zamku Poznańskim.

Prymas wyraził natomiast zgodę na wypożyczenie, w marcu 1934 r., na wystawę tkanin kościelnych do Muzeum Wielkopolskiego czterech wiatraków, z frag-

⁶⁴ MA, s. 62.

⁶⁵ F. L e n o r t, *Z dziejów archiwum ...*, s. 85.

⁶⁶ AAP, dep. MA, sygn. III, 9.

⁶⁷ AAP, dep. MA, sygn. III 9.

⁶⁸ AAP, dep. MA, sygn. AA III 9.

⁶⁹ MA, s. 65.

⁷⁰ MA, s. 65, przypis 119.

⁷¹ AAP, dep. MA, sygn. Gen III 2 vol. pismo Muzeum Wlkp. z 7 III 1934.

⁷² AAP, dep. MA, sygn. Gen III, list z 20 III 1934 r.

mentami tkanin, pochodzących z kościołów wielkopolskich oraz kilku ornatów i kap. Niniejsze eksponaty wystawiono w świetlicy Muzeum Wielkopolskiego⁷³.

W listopadzie 1934 r. ze zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego wypożyczono dwanaście obrazów, które stanowić miały godny wystrój sal Seminarium Duchownego. Pośród wypożyczonych dzieł znalazły się:

1. Chrystus Chrystusa, z XVIII w., w złotej ramie,
2. Św. Anna z NMP, bez ramy,
3. Św. Hieronim z krzyżem w lewej ręce, z XVIII w., w złotej ramie,
4. Św. Ignacy Loyola, w złotej ramie,
5. Św. Jan Nepomucen, w złotej ramie,
6. Św. Paweł, w złotej ramie,
7. Św. Alojzy, w złotej ramie,
8. Św. ?, dający monetę żebrakowi, w złotej ramie,
9. Św. Apolonia, na desce,
10. Św. Józef, bez ramy,
11. Matka Boska na tronie z Dzieciątkiem, z XVII w., w złotej ramie,
12. Św. Antoni, w złotej ramie⁷⁴.

Z powodu stosunkowo małych przestrzeni ekspozycyjnych poznańskie muzeum często wypożyczało najcenniejsze eksponaty do innych muzeów. W maju i czerwcu 1935 r. wypożyczono więc 25 rzeźb do Muzeum Narodowego w Warszawie na *Wystawę Sztuki Gotyckiej w Polsce*⁷⁵. Z wystawy tej nie powróciła do Muzeum Archidiecezjalnego drewniana rzeźba z przedstawieniem św. Pawła (w katalogu wystawy nr 23 ryc. XII)⁷⁶.

W 1935 r. dr Szczęśny Dettloff zorganizował w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu *Wystawę Wielkopolskiej Plastyki Gotyckiej*. Muzeum Archidiecezjalne wypożyczyło więc 26 eksponatów i wszystkie postumenty. Do Komitetu Wykonawczego Wystawy został powołany także ks. dr Józef Nowacki, dyr. Muzeum Archidiecezjalnego. Protekcję nad Wystawą objęli: kard. Prymas. August Hlond, gen. Edmund Knoll-Kownacki, Artur Maruszewski, wojewoda poznański oraz Stanisław Range, rektor Uniwersytetu Poznańskiego⁷⁷. Ks. Prymas zwrócił się do proboszczów i rządców kościołów *swoich* wielkopolskich diecezji, aby ułatwili ks. Dettloffowi i jego delegatom zinwentaryzowanie i zwiezienie zabytków. Koszty całej operacji pokrywał Komitet Wykonawczy Wystawy. Wydawanie za-

⁷³ AAP, dep. MA, sygn. AA III 10, Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu do Dyrekcji Muzeum Diecezjalnego, z dn. 7 marca 1934 r.

⁷⁴ AAP, dep. MA, sygn. AA III, Archiwum Archidiecezjalne do Rektoratu Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu, z dn. 21 listopada 1934 r.

⁷⁵ AAP, dep. MA, sygn. Gen III, wykaz rzeźb gotyckich wypożyczonych z Muzeum Arch. w Poznaniu do Muzeum Narodowego w Warszawie z dn. 27 II 1935 r.

⁷⁶ AAP, dep. MA, sygn. AA III, Ks. Nowacki do Szambelana Rutkowskiego w Warszawie, z dn. 22 kwietnia 1936 r.

⁷⁷ AAP, dep. MA, sygn. Gen III, MA, s. 67.

bytków odbywało się za poświadczeniem z podpisem ks. dra Dettolffa i osób upoważnionych. Natomiast Prymas zabronił wywożenia na wystawę obrazów cudownych oraz demontowania obrazów z głównych ołtarzy⁷⁸.

Dzięki zorganizowanej ekspozycji Muzeum Archidiecezjalne pozyskało pełen rejestr kartotekowy i katalog wystawy⁷⁹. Na przygotowywaną wystawę zwieziono z kościołów z terenu Archidiecezji Poznańskiej ok. 70 eksponatów. Wydano także okolicznościowy katalog pt. *Wielkopolska Sztuka Gotycka. Wystawa zorganiz. Przez Koło Historyków Sztuki Studentów Uniwersytetu Poznańskiego. Katalog*, który opracował dr Gwidon Chmarzyński (były kustosz muzeum w Toruniu). Wystawa czynna była do 17 czerwca 1936 r. Zamknięto ją z powodu przygotowań do otwarcia stałej ekspozycji zbiorów sztuki kościelnej Muzeum Archidiecezjalnego już w gmachu dawnej Akademii Lubrańskiego.

Ks. dyr. J. Nowacki zaangażował do stworzenia stałej ekspozycji na parterze Akademii właśnie dra G. Chmarzyńskiego⁸⁰. Za wykonaną pracę otrzymywał on od Kurii – od maja do lipca 1935 r. – wynagrodzenie w wysokości 100 zł, a począwszy od 1 września⁸¹ 65 zł miesięcznie. Czynności przygotowawcze do wystawy trwały do czerwca 1936 r. Trzeba było zmontować ścianki działowe, ekrany, parawany i założyć rolety na okna⁸². Pozyskanie ok. 70 nowych eksponatów wymusiło dalsze inwestycje takie jak: oczyszczanie, konserwacje, wykonanie nowych postumentów, malowanie, naprawy itp. Do urządzenia wystawy zużyto 5 ścianek o wysokości 2,80 m, szerokości 2,30 do 3,80 m, 19 postumentów zwykłych i jeden długi, 102 m juty szarej (do obicia ścianek), pofarbowano jutę na kolor ciemnozielony, zakupiono 20,20 m płótna szarego (o szerokości 1,60 na rolety) oraz obito 5 parawanów jutą. Całe urządzenie wystawy kosztowało ok. 3000 zł.⁸³

Według spisu sporządzonego przez Chmarzyńskiego, w grudniu 1935 r., opracowano i skatalogowano ogółem 583 obiekty muzealne (do zbiorów weszły także eksponaty pozyskane z kościołów archidiecezji poznańskiej, zgromadzone na Wystawę Wielkopolskiej Plastyki Gotyckiej). Eksponaty te zostały – przez ks. Dettolffa – przekazane Muzeum Archidiecezjalnemu w depozyt stały lub tymczasowy. W tej kwestii, zgodnie z wskazaniem Kurii Arcybiskupiej, prowadzono stosowne postępowanie z rządcami kościołów, skąd pochodziły eksponaty (korespondencja ks. dr. Dettloffa). Z wystawy *Wielkopolska sztuka gotycka* przekazano

⁷⁸ AAP, dep. MA, sygn. AA III, Kard. A. Hlond do Wielebnych Księży Proboszczów i Rektorów Kościołów, z dn. 8 lutego 1936 r.

⁷⁹ BHS 1938, s. 103, MA, s. 67.

⁸⁰ AAP, dep. MA, sygn. Gen III., Pismo KS. Nowackiego do Kurii Arcybs. Z 25 IX 1935 r. o wynagrodzenie dla Chmarzyńskiego.

⁸¹ AAP, dep. MA, sygn. AA. III, 2. Archiwum Archidiecezjalne do Kurii Arcybiskupiej, z dn. 25 IX 1935 r.

⁸² MA., s. 69.

⁸³ AAP, dep. MA, sygn. AA III 2, Archiwum Archidiecezjalnego do Kurii Arcybiskupiej, z dn. 18 XI 1935 r.

do Muzeum Archidiecezjalnego 81 obiektów. Z tej liczby dla muzeum zadeklarowano od razu trzydzieści cztery obiekty⁸⁴. W większej części rządcy kościołów nie dali żadnej odpowiedzi na pisma muzealne. Przyjęto więc, że godzą się na pozostawienie zabytków – w zasobach Muzeum Archidiecezjalnego. W siedmiu przypadkach rządcy kościołów w Ostrzeszowie, Cieszynie, Proszowie, Gostyniu, Kozie, Białczu i Granowie – nie zgodzili się na zdeponowanie obiektów w Muzeum⁸⁵.

Przekazanie niektórych obiektów bez zgody rządców kościołów wywołało ostre komentarze ze strony *właścicieli* zabytków. Swój sprzeciw wyrazili proboszczowie w Ostrzeszowie, Turkawach, Czerlejn i Granowie. Niektórzy z nich nazwali ks. Dettloffa czy też Muzeum wręcz *złodziejami*.⁸⁶ Nie wszystkie obiekty z wystawy powróciły do Muzeum Archidiecezjalnego. Na przykład gotycka misa chrzcielna z Dolska jeszcze przez blisko półtora roku pozostawała w depozycie w Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Poznańskiego. Dopiero w grudniu 1937 r., na wyraźne żądanie nowego prob. ks. Kurpisza, została oddana – za pośrednictwem Archiwum Archidiecezjalnego – do kościoła w Dolsku. Podobnie, przez dłuższy czas, w Zakładzie Historii Sztuki pozostawały figury z Miejskiej Górki⁸⁷. Poniżej przedstawiamy listę zabytków, sporządzoną w 1935 r.

Liczba obiektów wg spisu Chmarzyńskiego (1935 r.)

I. Zabytkowe rzeźby	Sztuk
a) wielkopolskie rzeźby gotyckie	34
b) europejskie rzeźby gotyckie	25
c) wielkopolskie rzeźby barokowe i rokokowe	123
II. Zabytki malarstwa	
a) wielkopolskiego XV – XVI w.	9
b) wielkopolskiego barokowego i rokokowego	19
c) europejskiego XV – XVI w.	5
d) europejskiego barokowego i rokokowego	40
e) bizantyjsko ruskiego	11
III. Zabytki złotnictwa wielkopolskiego	11
IV. Zabytki ludwisarstwa i konwisarstwa	31
V. Zabytki ceramiki wielkopolskiej	8
VI. Zabytki szklarstwa wielkopolskiego	4
VII. Zabytkowe tkaniny	
a) gotyckie wielkopolskie	5
b) barokowe i rokokowe wielkopolskie	40
c) próby tkanin od XIV do XVIII w.	216

⁸⁴ MA, s. 76.

⁸⁵ AAP, dep. MA, sygn. AA III 5 vo. 1. Pozycje z Katalogu: Ostrzeszów/58,68,69,137/, Cieszyn/72/, Proszów /135, 136/, Gostyń /157/, Koza /190, 191/, Białcz /31/, Granowo /127,128, 138/.

⁸⁶ AAP, dep. MA, sygn. AA III 5 vol. 1.

⁸⁷ AAP, dep. MA, sygn. AA. III, KS. Nowacki do Kurii Arcybs.

Otwarcie wystawy Muzeum Archidiecezjalnego w budynku dawnej Akademii Lubrańskiego odbyło się w dniu 30 czerwca 1936 r., jakkolwiek zaplanowane było na 17 czerwca, lecz z powodu zwrotu eksponatów z Wielkopolskiej Wystawy Plastyki Gotyckiej termin przesunięto⁸⁸. Uroczystość uświetnili przedstawiciele władz kościelnych i państwowych⁸⁹. Otwarcia Muzeum Archidiecezjalnego dokonał kard. Prymas A. Hlond. Nie zabrakło też ks. dyr. J. Nowackiego, który w powitalnym przemówieniu zawarł historię Muzeum, stan obecny i podkreślił zasługi dra G. Chmarzyńskiego (przygotowanie, adaptacja i aranżacja przestrzeni ekspozycji). Dyrektor zapoznał też zebranych z poszczególnymi obiektami wystawowymi. Z okazji otwarcia Muzeum w lokalach Archiwum urządzono wystawę dawnych dokumentów pergaminowych oraz zabytkowych rękopisów z iluminacjami i starodruków⁹⁰.

Ekspozycję główną umieszczono w dwóch parterowych salach przydzielonych przez Archiwum Archidiecezjalne na pięć lat. Znalazło w nich miejsce 301 obiektów muzealnych. W wielkiej sali były eksponowane zabytki romańskie i gotyckie, skromniej reprezentowane były obiekty renesansowe i barokowe. Ponadto, w krużgankach gmachu dawnej Akademii, zawieszono 29 obrazów z XVI-XIX w.⁹¹.

Muzeum dostępne było dla zwiedzających codziennie w godzinach 12.00 do 14.00. Naukowcy, w celach stricte badawczych, mogli korzystać z zasobów muzealnych już od godziny 9.00. Opłata za zwiedzanie wynosiła 50 groszy, a dla młodzieży szkolnej po 20 groszy od osoby. W praktyce grupom szkolnym oraz stowarzyszeniom kościelnym pozwolono na bezpłatne zwiedzanie. Mimo tego frekwencja była niska. W drugim półroczu 1936 r. wystawę odwiedziło 441 osób, a w całym roku 1937 tylko 379 osób⁹².

W latach 1935-1937 zbiory muzealne powiększyły się o 150 obiektów, tj. 88 rzeźb, 12 obrazów i 50 tkanin⁹³.

⁸⁸ AAP, dep. MA, sygn. AA III 2. Ks. Nowacki do Kard. Hlonda, z dn. 10 VI 1936 r.

⁸⁹ Zaproszeni zostali prócz wymienionych wyżej: Bp Laubitz, Bp Dymek, ks. dr Baraniak, ks. dr Filipiak, Kapituła Metropolitalna Poznańska i Gnieźnieńska, Kapituła Kolegiacka ś. Marii Magdaleny, Rektor i profesorowie Seminarium Duchownego w Poznaniu, Rektor Seminarium Duchownego w Gnieźnie, ks. kan. Formanowicz, ks. prał. Bross, ks. dyr. Marlewski, ks. dyr. Michalski, ks. prał. Rankowski, ks. prof. Kruppiak, księża referenci Kancelarii Prymasowskiej i Kurii Arcybiskupiej, Konserwator dr Dalbor, ks. prof. Dettloff, dyr. Muzeum Wielkopolskiego dr Pajzderski, dyr. Muzeum Miejskiego – dr Zalewski, dyr. Archiwum Państwowego dr Kaczmarczyk, dyr. Biblioteki Uniwersyteckiej, Wierczyński, dyr. Biblioteki Raczyńskich – Wojtkowski, dyr. Biblioteki PTPN – prof. Dobrzyńska-Rybicka, Prezes PTPN – prof. Dembiński, Hr. Żółtowska z Czacza, ks. Majkowski z Kopanicy, Wojewoda, Prezydent Miasta, Starosta Krajowy, Dowódca D.O.K. i inni goście.

⁹⁰ AAP, dep. MA, sygn. AA III 2, Sprawozdanie z 1935-1937 r.

⁹¹ MA, s. 75.

⁹² AAP, dep. MA, sygn. Gen III 1, Sprawozdanie za 1935-1937 r.

⁹³ MA, s. 79.

Zasoby Muzeum Archidiecezjalnego w dniu 31 grudnia 1937 r. obejmowały ok. 2 100 obiektów:

1. malarstwo	231
2. rzeźba	319
3. przemysł artystyczny	238
4. monety i medale	870
5. tkaniny	169 i ok. 250 fragmentów
6. pamiątki historyczne	22
7. ryciny	20 (większy zbiór rycin w dziale bibliotecznym)

W salach wystawowych i krężgankach umieszczonych było 318 eksponatów muzealnych, 12 archiwalnych i bibliotecznych⁹⁴. Reszta zbiorów znajdowała się w magazynach, przeważnie w dawnej kaplicy sióstr Karmelitanek przy ulicy Wieżowej. Część znajdowała się w pomieszczeniach Archiwum Archidiecezjalnego, a 50 obrazów i 1 rzeźbę przechowywano w czasowym depozycie.

Depozyty:

– w Pałacu Arcybiskupim	5 obrazów
– w Kurii Arcybiskupiej	11 obrazów
– w Kurii Bpa Sufragana	13 obrazów i 1 rzeźba
– w Sądzie Metropolitalnym	4 obrazy
– w Seminarium Duchownym	15 obrazów
– w Domu Starców na Śródce	1 obraz
– na Zamku Królewskim na Wawelu	1 obraz

W grudniu 1936 r. Muzeum wymieniło depozyty w Sądzie Metropolitalnym w Poznaniu. Z Sądu wycofano obraz św. Jerzego w złotej ramie, a w zamian przekazano obraz przedstawiający św. Rodzinę⁹⁵.

W 1937 r. dr G. Chmarzyński zwrócił się z prośbą do ks. Nowackiego o sfilmowanie przez państwo Temesonów z Warszawy eksponatów znajdujących się w zbiorach muzeum Archidiecezjalnego, aby mogły być pokazane na ekranach kin. Eksponaty mieli filmować operatorzy żydowscy, dlatego władza duchowna nie zezwoliła na wykonanie zdjęć kościelnych obiektów przez firmę *niechrześcijańską*⁹⁶.

W 1938 r. Muzeum Archidiecezjalne uzyskało wiele eksponatów ze spadków, darowizn, kupna oraz na mocy uchwały Synodu Plenarnego z 1936 r. (uchwała 145 par. 1). Na podstawie tejże uchwały Kuria Arcybiskupia zarządziła, w latach 1938-1939, bez zgody proboszczów, przekazanie zabytków kościelnych do Mu-

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ AAP, dep. MA, sygn. AA III. Archiwum Archidiecezjalne do Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu, z dn. 16 XII 1936 r.

⁹⁶ AAP, dep. MA, sygn. AA III, Kuria Arcybiskupia do Dyr. Archiwum Archidiec., z dn. 13 I 1937 r.

zeum Archidiecezjalnego. Dzięki temu Muzeum pozyskało gotycką figurę Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem z Łukowa, rzeźbę złożenia do grobu i Pokłon Trzech Króli z Chwałkowa Kościelnego, figurę św. Stanisława i Krucyfiks z Gryżyny, wielką gotycką rzeźbę Matki Boskiej z Niechłodu, oraz stare rzeźby z Bukownicy⁹⁷.

W 1938 r. pani Józefa Simonówna, z poznańskiej Środki, przekazała Muzeum dzieła i pamiątki po swoim ojcu Władysławie Simonie.

Na początku 1939 r. Muzeum pozyskało kolejne obiekty, lecz już wkrótce zostały one rozproszone, a niektóre bezpowrotnie zaginęły podczas II wojny światowej.

Okres działalności Muzeum Archidiecezjalnego w okresie II Rzeczypospolitej to czas gromadzenia i ratowania zabytków sztuki kościelnej z Wielkopolski. Pierwotnie Muzeum przeznaczone było dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej, lecz w następnych latach, jak można było zauważyć podczas Wystawy Wielkopolskiej Plastyki Gotyckiej (kiedy więcej uwagi poświęcono wyłącznie obiektom z diecezji poznańskiej) stawało się jedynie Muzeum Diecezjalnym – lokalnego Kościoła Poznańskiego. Niestety, w okresie międzywojennym Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu nie doczekało się własnych, przystosowanych do ekspozycji, pomieszczeń i odpowiednich magazynów. Po kolejnych przemieszczeniach z klasztoru Karmelitanek do Zamku Poznańskiego, częściowych wystawach depozytowych w Muzeum Wielkopolskim oraz umieszczaniu depozytów w centralnych instytucjach Archidiecezji Poznańskiej, wreszcie doczekało się użyczenia pomieszczeń na parterze w Archiwum Archidiecezjalnym (z którym było ściśle związane kadrowo, rezydując pod dachem gościnnej Akademii Lubrańskiego).

⁹⁷ MA, s. 82.